

Проект "Социално-емоционално образование"

**Съотнасяне на компетентностите по CASEL и компетентностите,
определени в законодателството и политиките в българското
образование**

и

**съотнасяне на компетентностите по CASEL със заложените
компетентности в Препоръка 2006/962/ЕО относно ключовите
компетентности за учене през целия живот**

**Този документ има за цел да сравни социално-емоционалните
компетентности, предложени от Общността КАСЕЛ с тези заложи в
европейските рамкови документи и българското законодателство.**

Създаден е по заявка на Фондация „Лъчезар Цоцорков“ (ФЛЦ), която цели внедряване на Български инструментариум за преподаване на социално-емоционални умения, интегриран чрез съдържание през учебните предмети в начален етап на образование и създаване на споделено пространство за опит, знания, предизвикателства и успехи. Очакваният ефект от прилагането на Проект "Социално-емоционално образование" е децата от ранна възраст да се научат да разпознават, разбират себе си и другите около тях, управление на емоциите си и да подобряват и развиват своите психични, поведенчески и академични показатели.

Съдържание

- I. Основни понятия
- II. Модел CASEL
- III. Преглед на основни Европейски и национални рамкови документи
 - 1. ПРЕПОРЪКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 18 декември 2006 г относно ключови компетентности за учене през целия живот (2006/962/ЕО),
 - 2. ПРЕПОРЪКА НА СЪВЕТА от 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот и ... рамка
 - 3. Рамката LifeComp
 - 4. Закон за предучилищно и училищно образование,
 - 5. Наредба № 13 ОТ 21 септември 2016 г. За гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование
 - 6. Държавни образователни стандарти и програми за начална образователна степен
- IV. Сравнителен анализ на основните рамкови документи
- V. Точки на съвпадение/ припокриване
- VI. Изводи и препоръки

В основата на настоящото проучване са залегнали документи свързани с националното и европейско законодателство, както и политики с фокус придобиване на социално-емоционални компетентности (СЕК) в образователната система. Документът представлява обобщен анализ на съпоставянето между компетентностите по модела на CASEL и компетентностите заложи в началното училищно образование.

I. Основни понятия

Компетентност произлиза от латински език (лат. *competens, -entis* – „способен“; от английски език думата компетентност се превежда като „способност, дарба“). Компетентностите се определят като динамична съвкупност от знания, умения, нагласи и отношения, които се придобиват в процеса на обучение. Свързват се основно с поведението на личността – не сами по себе си знания или умения, а подходящи поведения, демонстрирани в конкретни учебни ситуации и необходими за постигането на резултати в конкретна дейност или при определена професионална роля. Знанията са

свързани с отговори на въпроси – какво, кога, къде, колко и т.н., уменията изискват прилагането на знанията на практика, а под отношенията са нагласите към знанието и се отразяват в поведението на учениците. Компетентността най-често се свързва със способност, разбирана като може да се направи нещо, т.е. умение, основано на знание. Компетентностите са способности, но не вродени, а „такива, които са развити чрез качествено учене, в подходяща педагогическа среда и чрез придобиване на сериозен практически опит“.¹

Социално-емоционалното учене е процесът, чрез който децата и възрастните придобиват и прилагат ефективно знанията, нагласите и уменията, необходими за разбиране и управление на емоциите; поставяне и постигане на положителни цели; чувстват и проявяват съпричастност към и към другите; установяване и поддържане на положителни взаимоотношения; и да вземат отговорни решения (CASEL, 2015 [22]; Wessberg et al., 2015)²

Социално- емоционални компетности

Социално-емоционалните компетенции (CEK) са способностите да координираш нагласи, мислене, емоции и поведения, така че да се развиваш успешно в различни социални контексти и култури, да се адаптираш към изискванията на социалната среда и да постигаш цели и позитивни резултати (Mahoney et al., 2020). В контекста на училището CEK допринасят за успешна интеграция на индивида в училищната общност и за постигането на вътрешно и външно зададени цели за личностно и академично развитие. Връзката на CEK с успешното функциониране в конкретна среда означава и известна променливост на адекватните и значими социално-емоционални умения в различни културни контексти (Durlak, Domitrovich, Weissberg, & Gullotta, 2015; Mahoney et al., 2020).³

Ключови компететности: Компетентностите се определят като комбинация от знания, умения и нагласи, подходящи за контекста. Ключовите компетентности са тези, от които всички индивиди се нуждаят за лична реализация и развитие, активно гражданство, социално включване и заетост.⁴

¹ Компетентности и образование

² The Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL)/
<https://casel.org/what-is-sel/>

³ Доклад за първоначален етап към задание за избор и адаптиране / конструиране на инструменти за оценяване на социални и емоционални умения за деца в предучилищна и начална училищна възраст (3-10 годишни) Надя Колчева Николай Михайлов

⁴
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006H0962&from=BG>

II. Моделът CASEL

Фондация “Лъчезар Цоцорков” е избрала за сравнителния анализ модела на CASEL, който се прилага от общността от водещите организации в областта на социалното и емоционално учене. Това е най-широко цитираният и използван модел както за изследователски, така и за научни цели (Cefai, et al., 2018). Този модел се използва в САЩ, Австралия и някои страни в Европа. CASEL (2003) идентифицира пет взаимосвързани области на социални и емоционални компетенции, които може да се учат в училище или в друг контекст. Тези компетенции са: **себепознание** (self-awareness), **самообладание** (self-management), **социално познание** (social awareness), **умения за взаимоотношения с другите** (relationship skills), **отговорно вземане на решения** (responsible decision-making), показани на фиг. 1 (CASEL, 2003, 2020; Durlak et al., 2015; Elias, Zins, & Weissberg, 1997).

Рамката “Касел” предлага 5 големи области на компетенции Тези са: **себепознание** (self-awareness), **самоконтрол** (self-management), **социално познание** (social awareness), **умения за взаимоотношения с другите** (relationship skills), **отговорно вземане на решения** (responsible decision-making), които могат да бъдат проследени през **40 дескриптора (конкретни елементи на компетенции)**.

Уменията, които учениците придобиват са организирани в 5 области:

1. **Себепознание**
2. **Самоконтрол**
3. **Социални умения**
4. **Умения за взаимоотношения с другите**
5. **Отговорно вземане на решения**

В област **Себепознание** се развиват уменията за правилно разчитане на собствените емоции, мисли и ценности; разбирането за това как те влияят върху поведението. Способността адекватно и осъзнато да се преценяват силните и слабите страни; увереност в себе си, позитивност и готовност за развитие. Ключиви дескриптори са::

- Осъзнаване и интегриране на лична и социална идентичност;
- Познаване на своите лични и културни ресурси;
- Разпознаване на емоциите си;
- Проявяване на честност и почтеност;
- Познаване на връзките между ценности, чувства и мисли;

- Разпознаване на личните пристрастия и предразсъдъци;
- Преживяване на самоефективност и самоуважение;
- Нагласа за растеж (growth mindset);
- Развиване на лични интереси, духовност и чувство за жизнен смисъл.

В област **Самоконтрол** децата развиват умения за успешно регулиране на емоциите, мислите и поведението в различни ситуации – ефективно справяне със стреса, контрол върху импулсите и мотивация. Умението за поставяне на лични и академични цели и следването на тези цели. Ключиви дескриптори са:

- Управляване и конструктивно изразяване на собствените емоции;
- Познаване и използване на стратегии за управление на стреса;
- Самодисциплина и самомотивация;
- Поставяне на лични и колективни цели;
- Умения за планиране и организиране;
- Смелост и инициативност;
- Чувство, че нещата зависят от теб

В област **Социални умения** се учат да се отчитат гледната точка на другия и да изпитват емпатия, включително към хората с различен произход и от различна култура. Способността да се разбира социалните и етични норми на поведение; да се разпознават ресурсите и подкрепата, налични в семейството, училището, общността. Ключиви дескриптори са:

- Способност да гледаш от чужда гледна точка;
- Разпознаване на силните страни на другите;
- Емпатия, съчувствие и уважение към другите;
- Приемане на различията между хората,
- Съобразяване с чувствата на другите;
- Изразяване на благодарност;
- Разпознаване на социални норми в контекст, вкл. несправедливи норми;
- Разпознаване на ситуативни очаквания, изисквания и възможности;
- Разбиране на влиянието на факторите на околната среда върху поведението.

В област **Умения за взаимоотношения с другите** развиват умения за създаване и поддържане здравословни и устойчиви връзки с различни хора и групи. Способността да се общува; ясно комуникиране на послания, умения за слушане, съвместна работа с други хора, устойчивост при социален натиск, търсене и предлагане на помощ, когато се налага. Ключиви дескриптори са:

- Ефективно общуване;
- Развиване на положителни взаимоотношения;
- Межкултурна компетентност
- Сътрудничество и колективно решаване на проблеми;
- Устояване на негативен социален натиск;
- Проява на лидерство;
- Търсене и предлагане на помощ и подкрепа;
- Застъпване за правата на другите.

В област **Отговорно вземане на решения** развиват умения за правене на конструктивни избори по отношение на собственото поведение и социалните взаимоотношения, базирани на етични стандарти, социални норми и загриженост за безопасността на другите. Реалистичната оценка на последствията, които могат да имат различни действия. Съобразяване със собственото благополучие и това на другите. Ключиви дескриптори са:

- Любопитство и отвореност към новото и различното;
- Идентифициране на решения на лични и социални проблеми;
- Логическо обосноваване на решения въз основа на проучени факти;
- Предвиждане и оценяване на последствия от действия и решения;
- Разпознаване на ползите от критичното мислене;
- Осъзнаване на собствената роля за създаването лично, семейно и общностно благополучие;
- Оценяване на въздействия върху личността, отношенията, общността, институциите.

Петте области не са хомогенни психологически конструкти и при измерването им се използват по-конкретни целеви компетенции (черти, нагласи, знания, умения и поведения). Така например, самопознанието е „шапка“ на утвърдени конструкти като нагласа за растеж (growth mindset), културна идентичност или самоосъзнатост (mindfulness). Самоконтролът може да обхваща контрола на импулсивността, способността за отлагане на удоволствие, ориентацията към цели (goal-directedness), самоефективността (self-efficacy), самоуважението (self-esteem), локуса на контрола, упоритостта (grit), съзнателността (conscientiousness), оптимизма. Социалното познание може да е общ етикет на емпатията и отвореността към нов опит (openness to experience). Уменията за взаимоотношения с другите включват конструкти като умения за комуникация, умения за работа в екип, стоворчивост (agreeableness), инициативност (engagement), асертивност и лидерство. Всяка от тези личностни

черти или компетенции (списъкът не е изчерпателен) има утвърдена теоретична и психометрична база, свои инструменти за измерване. Всяка конкретна програма за СЕУ може да се фокусира върху определени елементи (конструкти) от съответната СЕК област, като благодарение на общата СЕК-рамка може да се сравнява с други програми. Всеки от утвърдените инструменти за измерване на СЕК се основава на няколко конкретни конструкта.⁵

III. Преглед на основни Европейски и национални рамкови документи, свързани с прилагане на програми за развитие на Социално-емоционални компетентности.

1. ПРЕПОРЪКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 18 декември 2006 г относно ключови компетентности за учене през целия живот (2006/962/ЕО)⁶

Тъй като глобализацията продължава да изправя Европейския съюз пред нови предизвикателства, всеки гражданин ще се нуждае от широк набор от ключови умения, за да се адаптира гъвкаво към бързо променящия се и силно взаимосвързан свят.

Образованието в своята двойна роля, както социална, така и икономическа, играе ключова роля, за да гарантира, че гражданите на Европа придобиват ключовите умения, необходими, за да им позволят да се адаптират гъвкаво към подобни промени.

В този контекст основните цели на референтната рамка са:

1. идентифицират и определят ключовите компетенции, необходими за лична реализация, активно гражданство, социално сближаване и пригодност за заетост в общество на знанието;
2. подкрепя на работата на държавите-членки за гарантиране, че до края на първоначалното образование и обучение младите хора са развили ключовите компетентности до ниво, което ги подготвя за живота в зряла възраст и което представлява основа за по-нататъшно обучение и трудов живот, както и че възрастните са в състояние да

⁵ Доклад за първоначален етап към задание за избор и адаптиране / конструиране на инструменти за оценяване на социални и емоционални умения за деца в предучилищна и начална училищна възраст (3-10 годишни) Надя Колчева Николай Михайлов

⁶ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006H0962&from=BG>

развиват и актуализират своите ключови компетенции през целия си живот;

3. предоставят референтен инструмент на европейско ниво за политици, доставчици на образование, работодатели и самите учащи, за да улеснят усилията на национално и европейско ниво за постигане на общоприети цели;
4. предоставя рамка за по-нататъшни действия на общностно ниво както в рамките на работната програма за образование и обучение 2010 г., така и в рамките на програмите за образование и обучение на общността.

Ключови компетенции

Компетентностите се определят тук като комбинация от знания, умения и нагласи, подходящи за контекста. Ключовите компетентности са тези, от които всички индивиди се нуждаят за лична реализация и развитие, активно гражданство, социално включване и заетост.

Референтната рамка определя осем ключови компетентности:

1. Общуване на роден език;
2. Общуване на чужди езици;
3. Математическа компетентност и основни компетентности в науката и технологиите;
4. Дигитална компетентност;
5. Да се научиш да учиш;
6. Социални и граждански компетентности;
7. Чувство за инициативност и предприемчивост
8. Културно съзнание и изразяване.

Всички ключови компетентности се считат за еднакво важни, тъй като всяка от тях може да допринесе за успешен живот в общество на знанието. Много от компетенциите се припокриват и преплитат: аспектите, които са от съществено значение за една област, ще подкрепят компетентността в друга. Компетентността в основните базови езикови умения, грамотност, смятане и информационни и комуникационни технологии (ИКТ) е основна основа за учене, а ученето за учене подпомага всички учебни дейности. Има редица теми, които се прилагат в цялата референтна рамка: критично мислене, креативност, инициатива, решаване на проблеми, оценка на риска, вземане на решения и конструктивно управление на чувствата играят роля във всичките осем ключови компетентности.

1. Общуване на майчин език

Комуникацията на майчин език е способността да се изразяват и тълкуват концепции, мисли, **чувства**, факти и мнения както в устна, така и в писмена форма (**слушане, говорене, четене и писане**) и да се **взаимодейства езиково** по подходящ и творчески начин в пълна степен. **набор от социални и културни контексти**; в образованието и обучението, работата, дома и свободното време.

Основни знания, умения и нагласи, свързани с тази компетентност:

Комуникативната компетентност е резултат от усвояването на майчиния език, което е неразривно свързано с развитието на когнитивната способност на индивида да тълкува света и **да общува с другите**. Комуникацията на майчин език изисква от индивида да има познания по речников запас, функционална граматика и функциите на езика. **Включва осъзнаване на основните видове вербално взаимодействие**, набор от литературни и нелитературни текстове, основните характеристики на **различните стилове и регистри на езика** и променливостта на езика и комуникацията в различни контексти.

Индивидите трябва да имат умения да **общуват** устно и писмено в различни **комуникативни ситуации и да наблюдават и адаптират собствената си комуникация към изискванията на ситуацията**. Тази компетентност включва и умения за разграничаване и използване на различни видове текстове, за търсене, събиране и обработка на информация, за използване на помощни средства, както и за формулиране и изразяване на устни и писмени аргументи по убедителен начин, подходящ за контекста.

Положителното отношение към общуването на майчин език включва склонност към **критичен и конструктивен диалог**, оценяване на естетическите качества и желание да се стремим към тях, както и интерес към взаимодействие с другите. Това предполага **осъзнаване на въздействието на езика върху другите** и необходимост от разбиране и използване на езика по положителен и **социално отговорен начин**.

2. Общуване на чужди езици

Комуникацията на чужди езици като цяло споделя основните измерения на уменията на комуникацията на майчиния език: тя се **основава на способността за разбиране**, изразяване и тълкуване на концепции, мисли, **чувства**, факти и мнения както в устна, така и в **писмена форма (слушане, говорене, четене и писане)** в **подходящ набор от социални и културни контексти** (в образованието и обучението, работата, дома и свободното време) според желанията или нуждите на човека. Комуникацията на чужди езици също изисква умения като посредничество и **межкултурно разбирателство**. Нивото на

владеее на индивида ще варира между четирите измерения (слушане, говорене, четене и писане) **и между различните езици и според социалния и културен произход, среда, нужди и/или интереси на индивида.**

Основни знания, умения и нагласи, свързани с тази компетентност:

Компетентността по чужди езици изисква познаване на лексиката и функционалната граматика и **познаване на основните типове вербално взаимодействие и регистри на езика.** Познаването на обществените конвенции и културния аспект и променливостта на езиците е важно.

Основните умения за комуникация на чужди езици се състоят от способността да се разбират устни съобщения, **да се инициират, поддържат и завършват разговори и да се четат, разбират и създават текстове, подходящи за нуждите на индивида.** Индивидите също трябва да могат да използват помощни средства по подходящ начин и да учат езици неформално като част от ученето през целия живот.

Позитивното отношение включва оценяването на културното многообразие и интерес и любопитство към езиците и межкултурната комуникация.

3. Математическа компетентност и основни компетентности в науката и технологиите:

А) Математическата компетентност е способността да се развива и прилага математическо мислене за **решаване на набор от проблеми в ежедневни ситуации.** Надграждайки стабилно владеее на математически умения, акцентът е върху процеса и дейността, както и върху знанието. Математическата компетентност включва в различна степен способността и желанието да се използват математически начини на мислене (**логическо и пространствено мислене**) и **представяне (формули, модели, конструкции, графики, диаграми).**

В) Компетентността в областта на науката се отнася до способността и желанието да се използва съвкупността от знания и методология, използвани за обяснение на естествения свят, за да се **идентифицират въпроси и да се направят базирани на доказателства заключения.** Компетентността в областта на технологиите се разглежда като прилагане на това знание и методология в отговор на възприеманите човешки желания или нужди. Компетентността в областта на науката и технологиите включва разбиране на промените, причинени от човешката дейност и отговорността като отделен гражданин.

Основни знания, умения и нагласи, свързани с тази компетентност:

А) Необходимите знания по математика включват солидни познания за числа, мерки и структури, основни операции и основни математически презентации,

разбиране на математически термини и концепции и **осъзнаване на въпросите, на които математиката може да предложи отговори.**

Човек трябва да има умения да прилага основни математически принципи и процеси в ежедневен контекст у дома и на работа, както и **да следва и оценява вериги от аргументи.** Човек трябва да може да разсъждава математически, да разбира математически доказателства и да общува на математически език, както и да използва подходящи помощни средства.

Позитивното отношение към математиката се **основава на зачитането на истината и желанието да се търсят причините и да се оценява тяхната валидност.**

В) За науката и технологиите основните знания включват основните принципи на естествения свят, **фундаментални научни концепции, принципи и методи, технологии и технологични продукти и процеси, както и разбиране за въздействието на науката и технологиите върху природния свят.** Тези компетенции трябва да позволят на хората **да разберат по-добре напредъка, ограниченията и рисковете на научните теории, приложения и технологии в обществата като цяло** (по отношение на вземането на решения, ценности, морални въпроси, култура и т.н.).

Уменията включват способността да се използват и боравят с технологични инструменти и машини, както и с **научни данни за постигане на цел или за достигане до базирано на доказателства решение или заключение.** Индивидите трябва също така да могат да **разпознават основните характеристики на научното изследване** и да имат способността да **съобщават заключенията и разсъжденията, довели до тях.**

Компетентността включва отношение на **критична оценка и любопитство, интерес към етичните въпроси и зачитане както на безопасността, така и на устойчивостта, по-специално по отношение на научния и технологичен прогрес във връзка със себе си, семейството, общността и глобалните проблеми.**

4. Дигитална компетентност

Дигиталната компетентност включва увереното и критично използване на технологиите на информационното общество (IST) за работа, свободно време и комуникация. Той се основава на основни умения в ИКТ: **използване на компютри за извличане, оценка, съхраняване, производство, представяне и обмен на информация,** както и за **комуникация и участие в мрежи за сътрудничество** чрез Интернет.

Основни знания, умения и нагласи, свързани с тази компетентност:

Дигиталната компетентност изисква добро разбиране и познаване на природата, ролята и възможностите на IST в ежедневието: в личния и социалния живот, както и на работното място. Това включва основни компютърни приложения като текстообработка, електронни таблици, бази данни, **съхранение и управление на информация и разбиране на възможностите и потенциалните рискове на интернет и комуникация чрез електронни медии** (електронна поща, мрежови инструменти) за работа, свободно време, информация споделяне и съвместна работа в мрежа, обучение и изследвания. Индивидите трябва също така да разбират как IST могат да подкрепят **творчеството и иновациите** и да са наясно с проблемите около валидността и надеждността на наличната информация и правните и етични принципи, включени в интерактивното използване на IST.

Необходимите умения включват способността за **търсене, събиране и обработка на информация и използването ѝ по критичен и систематичен начин**, оценявайки уместността и разграничавайки реалното от виртуалното, като същевременно разпознават връзките. Индивидите трябва да имат **умения да използват инструменти за създаване, представяне и разбиране на сложна информация и способност за достъп, търсене и използване на интернет базирани услуги**. Индивидите също трябва да могат да използват IST, за да подкрепят критичното мислене, креативността и иновациите.

Използването на IST изисква **критично и рефлексивно отношение към наличната информация и отговорно използване на интерактивните медии**. Интересът към участие в общности и мрежи за културни, социални и/или професионални цели също подкрепя тази компетентност.

5. Да се научиш да учиш

„Да се учиш да учиш“ е способността да продължиш и да продължиш да учиш, да организираш собственото си учене, включително чрез **ефективно управление на времето и информацията**, както индивидуално, така и в групи. Тази компетентност включва **осъзнаване на собствения учебен процес и нужди, идентифициране на наличните възможности и способност за преодоляване на препятствия, за да се учи успешно**. Тази компетентност означава **получаване, обработка и асимилиране на нови знания и умения**, както и търсене и използване на насоки. Да се научиш да учиш ангажира учащите да надграждат върху предишно обучение и житейски опит, за да използват и прилагат знания и умения в различни контексти: у дома, на работа, в образованието и обучението. **Мотивацията и увереността са от решаващо значение за компетентността на индивида.**

Основни знания, умения и нагласи, свързани с тази компетентност:

Когато ученето е насочено към конкретни работни или кариерни цели, лицето трябва да има познания за необходимите компетенции, знания, умения и квалификации. Във всички случаи **обучението за учене изисква индивидът да познава и разбира своите предпочитани стратегии за учене, силните и слабите страни на своите умения** и квалификации и да може да търси възможности за образование и обучение и насоки и/или налична поддръжка.

Уменията да се научим да учим изискват първо придобиването на основните **основни умения като грамотност, смятане и ИКТ умения, които са необходими за по-нататъшно обучение**. Надграждайки тези умения, индивидът трябва да има достъп до **нови знания и умения, да ги придобива, обработва и асимилира**. Това изисква **ефективно управление на моделите на учене**, кариера и работа, и по-специално способността да упорстваш в ученето, да се концентрираш за продължителни периоди и да отразяваш критично целите и целите на ученето. Индивидите трябва да могат **да отделят време за учене самостоятелно и със самодисциплина**, но също така **да работят съвместно** като част от учебния процес, да извличат ползите от хетерогенна група и да **споделят това, което са научили**. Индивидите трябва да могат **да организират собственото си обучение, да оценяват собствената си работа и да търсят съвет, информация и подкрепа**, когато е подходящо.

Позитивното отношение включва **мотивацията и увереността да се стремим и да успеем в ученето през целия живот**. Нагласата за решаване на проблеми **поддържа както самия процес на учене**, така и способността на индивида да се **справя с пречките и да се променя**. Желанието да се приложи предишно обучение и житейски опит и любопитството **да се търсят възможности за учене и прилагане на наученото в различни житейски контексти** са основни елементи на положителното отношение.

6. Социални и граждански компетентности

Те включват **лична, междуличностна и межкултурна компетентност и обхващат всички форми на поведение, които подготвят индивидите да участват по ефективен и конструктивен начин в социалния и трудов живот**, и по-специално във все по-разнообразни общества, и да разрешават конфликти, когато е необходимо . **Гражданската компетентност подготвя хората да участват пълноценно в гражданския живот** въз основа на познаване на социални и политически концепции и структури и ангажимент за активно и демократично участие.

Основни знания, умения и нагласи, свързани с тази компетентност:

Социалната компетентност е свързана с личното и социалното благополучие, което изисква **разбиране за това как хората могат да осигурят оптимално**

физическо и психическо здраве, включително като ресурс за себе си и семейството си и непосредствената социална среда, както и **знания за това как здравословният начин на живот може да допринесе до това**. За успешно междуличностно и **социално участие** е от съществено значение да се **разберат кодексите на поведение и нравите, общоприети в различни общества и среди** (напр. на работа). Също толкова важно е да сте наясно с основните понятия, свързани с индивиди, групи, работни организации, равенство между половете и недискриминация, общество и култура. **Разбирането на мултикултурните и социално-икономическите измерения** на европейските общества и как националната културна идентичност взаимодейства с европейската идентичност е от съществено значение.

Основните умения на тази компетентност включват **способността да се общува конструктивно в различни среди, да се проявява толерантност**, да се изразяват и разбират различни гледни точки, да се преговаря със способността да се създава **увереност и да се чувства съпричастност**. Индивидите трябва да са в състояние да се справят със **стреса и чувството на неудовлетвореност** и да ги изразяват по конструктивен начин и също така трябва да правят разлика между личната и професионалната сфера.

Компетентността се основава на **отношение за сътрудничество**, увереност и почтеност. Хората трябва да имат интерес към **социално-икономическото развитие и межкултурната комуникация** и да ценят многообразието и да уважават другите и да са готови както да преодоляват предразсъдъците, така и да правят компромиси.

Социалната компетентност е свързана с личното и социалното благополучие, което изисква разбиране за това **как хората могат да осигурят оптимално физическо и психическо здраве**, включително като ресурс за себе си и семейството си и непосредствената социална среда, както и знания за това как здравословният начин на живот може да допринесе до това. За успешно междуличностно и **социално участие** е от съществено значение да се **разберат кодексите на поведение и нравите, общоприети в различни общества и среди** (напр. на работа). Също толкова важно е да сте наясно с основните понятия, свързани с индивиди, групи, работни организации, равенство между половете и недискриминация, общество и култура. **Разбирането на мултикултурните и социално-икономическите измерения** на европейските общества и как **националната културна идентичност взаимодейства с европейската идентичност** е от съществено значение.

Основните умения на тази компетентност включват **способността да се общува конструктивно в различни среди, да се проявява толерантност**, да се

изразяват и разбират различни гледни точки, да се преговаря със способността да се създава увереност и да се чувства съпричастност. Индивидите трябва да са в състояние да се справят със стреса и чувството на недовлетвореност и да ги изразяват по конструктивен начин и също така трябва да правят разлика между личната и професионалната сфера.

Компетентността се основава на отношение за **сътрудничество, увереност и почтеност**. Хората трябва да имат интерес към социално-икономическото развитие и **межкултурната комуникация и да ценят многообразието и да уважават другите и да са готови както да преодоляват предразсъдъците, така и да правят компромиси**.

7. Чувство за инициативност и предприемчивост

Чувството за инициатива и предприемчивост се отнася до способността на индивида да превръща идеите в действия. То включва **креативност, иновативност и поемане на риск**, както и **способност за планиране и управление на проекти с цел постигане на целите**. Това подкрепя хората не само в ежедневието им у дома и в обществото, но и на работното място, за да осъзнават контекста на своята работа и да могат да се възползват от възможностите, и е основа за по-специфични умения и знания, необходими на тези установяване или допринасяне за социална или търговска дейност. Това трябва да включва **осъзнаване на етичните ценности и насърчаване на доброто управление**.

Основни знания, умения и нагласи, свързани с тази компетентност:

Необходимите познания **включват способността да се идентифицират наличните възможности за лични, професионални и/или бизнес дейности**, включително проблеми с „по-голямата картина“, които предоставят контекста, в който хората живеят и работят, като широко разбиране на функционирането на икономиката и възможности и предизвикателства пред работодател или организация. Хората също трябва да са наясно с етичната позиция на предприятията и как те могат да бъдат сила за добро, например чрез справедлива търговия или чрез социални предприятия.

Уменията са свързани с проактивно управление на проекти (включващо, например, **способността за планиране, организиране, управление, ръководене и делегиране, анализиране, комуникация, де-брифинг, оценка и запис**), **ефективно представителство и преговори, както и способността да работите както като индивидуално и съвместно в екипи**. Способността да **преценяваш и идентифицираш своите силни и слаби страни и да преценяваш и поемаш рискове**, както и когато е оправдано, е от съществено значение.

Предприемаческото отношение се характеризира с **инициативност, проактивност, независимост и новаторство в личния и социалния живот**, както и в работата. То също така включва мотивация и решителност за постигане на цели, независимо дали лични цели или цели, които са общи с другите, включително на работа.

8. Културно съзнание и изразяване

Оценяване на важността на **творческото изразяване на идеи, преживявания и емоции в редица медии**, включително музика, сценични изкуства, литература и визуални изкуства.

Основни знания, умения и нагласи, свързани с тази компетентност:

Културните знания включват осъзнаване на местното, национално и европейско **културно наследство** и тяхното място в света. Обхваща основни познания за основни културни произведения, включително популярна съвременна култура. От съществено значение е **да се разбере културното и езиково многообразие** в Европа и други региони на света, необходимостта от запазването му и значението на **естетическите фактори** в ежедневието.

Уменията са свързани както с оценяването, така и с изразяването: оценяването и насладата от произведения на изкуството и изпълненията, както и себеизразяването чрез различни медии, използвайки вродените способности на човека. Уменията включват също **способността да се свързват собствените творчески и изразителни гледни точки с мненията на другите и да се идентифицират и реализират социални и икономически възможности в културната дейност**. Културното изразяване е от съществено значение за развитието на **творчески умения**, които могат да бъдат пренесени в различни професионални контексти.

Стабилното разбиране на **собствената култура и чувството за идентичност могат да бъдат основа за открито отношение към и уважение към многообразието на културното изразяване**. Позитивната нагласа обхваща и творчеството и желанието за култивиране на естетически способности чрез **артистично себеизразяване и участие в културния живот**.

На базата на тази препоръка Министерство на образованието в България разработва компетентностния подход, който е популяризиран през 2019г. Като добавя още една 9 компетентност, а именно **Формиране на критично мислене**.

1. **Общуването на роден език** е способността за разпознаване, разбиране, изразяване, създаване и тълкуване на понятия, чувства, факти и мнения както в устен, така и в писмен вид.
2. **Общуването на чужди езици** е способността за ефективно ползване на различни езици по подходящ начин за комуникация (слушане, говорене, четене и писане).
3. **STEM-** Способността да се развият и да се използват математически методи на мислене и представяне, да се използват знанията, чрез които се обяснява природата, за да се поставят въпроси и дават отговори, основани на доказателства.
4. **Дигитална компетентност** включва увереното и критично използване на технологиите на информационното общество за работа, забавление и общуване; информационна грамотност, създаване на дигитално съдържание и киберсигурност.
5. **Компетентността за учене** е способността да се управлява ефективно времето и информацията, да се работи конструктивно с други, да се запазва устойчивост и да се управлява обучението и кариерата.
6. **Обществени и граждански компетентности-** способността за пълноценно участие в гражданския и социалния живот в основа на разбиране на социалните, икономическите и политическите понятия и структури, както и на световните събития и устойчивост; европейски ценности и медийна грамотност.
7. **Предприемаческа компетентност-** способността да превръща идеите в действие за тяхното трансформиране в ценности за другите хора; творчество, новаторство, поемане на рискове, както и способността да се планират и управляват проекти.
8. **Културна компетентност-** способността да се оцени важноста на творческото изразяване на идеи, преживявания и чувства с разнообразни средства, включително музика, сценични изкуства, литература и визуални изкуства.
9. **Формиране на критично мислене** и отстояване на позиция при решаване на конкретни казуси и проблеми, свързани със собственото здраве, здравето на околните и опазването на околната среда.

В допълнение следва да се отбележи, че всички ключови компетентности се считат еднакво важни, те се припокриват и са взаимосвързани. И което е по-съществено – разтворени са и се придобиват интегрирано чрез обучението по всички учебни предмети.

2. **По Препоръката на Съвета относно ключовите компетентности за учене през целия живот е определена Рамката LifeComp⁷, в която са разписани 9 компетенции, установени след задълбочено проучване на литературата и няколко консултации с експерти и заинтересовани страни. Тя разглежда „Личните, социалните и уменията за учене“ като набор от компетенции, приложими за всички сфери на живота, които могат да бъдат придобити чрез формално неофициално и неформално образование и могат да помогнат на граж **В СВОЯ ПРЕПОРЪКА ОТ СЪВЕТА ОТ 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот (текст от значение за ЕИП) (2018/С 189/01) СЪВЕТЪТ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ, като взе предвид Договора за функционирането на Европейския съюз и предложението на Европейската комисия казва че⁸:****

Държавите членки следва:

1. да подкрепят правото на качествено и приобщаващо образование, обучение и учене през целия живот и да осигуряват възможности за всички да развиват ключови компетентности, като използват в пълна степен документа „Ключови компетентности за учене през целия живот — Европейска референтна рамка“, съдържащ се в приложението, и

1.1. да подпомагат и подобряват развиването на ключови компетентности от ранна възраст и през целия живот за всички хора, като част от националните стратегии за учене през целия живот;

.....

2. да подпомагат развиването на ключови компетентности, като обръщат специално внимание на:

.....

2.2. повишаването на нивото на личностната компетентност, социалната компетентност и компетентността за придобиване на умения за учене с цел по-добро организиране на живота по здравословно осъзнат и ориентиран към бъдещето начин;

⁷ <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC120911>

⁸ https://www.navet.government.bg/bg/media/Preporaka_klucovi.pdf

.....

2.5. насърчаването на **предприемаческата компетентност, творчеството и инициативността**, особено сред младите хора, например чрез насърчаване на възможности пред младите учещи за придобиване на практически опит в областта на предприемачеството поне веднъж в рамките на училищното образование;

.....

2.7. **насърчаването на развитието на граждански компетентности** с цел укрепване на разбирането на общите ценности, изразени в член 2 от Договора за Европейския съюз и в Хартата на основните права на Европейския съюз;

.....

3.2. осигуряване на подкрепа за образователния персонал, както и за други заинтересовани страни, подпомагащи процесите на учене, включително семействата, **да повишават ключовите компетентности на учещите като част от подхода към ученето през целия живот в образователни, обучителни и учебни среди;**

.....

5. да докладват, чрез съществуващите рамки и инструменти на стратегическата рамка за европейско сътрудничество в областта на образованието и обучението („Образование и обучение 2020“) и на всяка следваща рамка, **за опита и напредъка в насърчаването на ключовите компетентности във всички сектори на образованието и обучението, включително неформалното и, доколкото е възможно, информалното учене.**

3. даните да процъфтяват в 21-ви век.

LifeComp **има девет компетенции с по три дескриптора**. Рамката е концептуална и не е задължителна, а служи за ориентиране и стимулиране на политики и програми за CEU в ЕС. Описанието на компетенциите може да помогне при проучването на тяхното прилагане и да се разглежда като ядро на непрекъснатата дискусия с учители и образователни политики.

Компетентностите в нея са разделени в три области: **Лични, Социални и компетентности свързани с ученето.**

В **личните компетентности** се включват:

1. **Саморегулиране**, Информираност и управление на емоции, мисли и поведение; 2. **Гъвкавост**, Способност за управление на преходите и несигурността и за справяне с предизвикателствата, 3. **Благосъстояние**, Стремех към удовлетвореност от живота, грижи за физическо, психическо и социално здраве; и приемане на устойчив начин на живот.

В **социалните компетентности** се включват:

1. **Емпатия**, Разбирането на емоциите, преживяванията и ценностите на друг човек и предоставянето на подходящи отговори, 2 **Комуникация** Използване на разнообразни комуникационни стратегии, подходящ език и инструменти, в зависимост от контекста и съдържанието. 3. **Сътрудничество**, Ангажираност в групова дейност и работа в екип с признаване и уважение към приноса на другите.

В компетентностите **свързани с ученето** се включват:

1. **Нагласи за развитие** и позитивен начин на мислене, Вера в своя и в потенциала на другите за непрекъснато учене и напредък, 2. **Критично мислене**, Оценка на информация и аргументи в подкрепа на обосновани заключения и разработване на иновативни решения, 3 **Управление на ученето**, Планирането, организирането, наблюдението и оценка на собственото учене.

4. Закон за предучилищно и училищно образование⁹

Концепцията за социално-емоционалното учене и умения могат да бъде открити в част от заложените цели от Закона за предучилищното и училищното образование (в чл 5., Раздел III):

1. **интелектуално, емоционално, социално, духовно-нравствено и физическо развитие и подкрепа на всяко дете.**

3. **придобиване на компетентности, необходими за успешна личностна и професионална реализация и активен граждански живот в съвременните общности;**

⁹ <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>

- 6. **формиране на устойчиви нагласи и мотивация за учене през целия живот;**
- 8. **формиране на толерантност и уважение към етническата, националната, културната, езиковата и религиозната идентичност на всеки гражданин;**
- 9. **формиране на толерантност и уважение към правата на децата, учениците и хората с увреждания;**

5. **Държавният образователен стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование , като според Наредба № 13 ОТ 21 септември 2016 г.**¹⁰:

- 1.интегрирано в обучението по образователните направления;
- 2.интегрирано в допълнителни форми на педагогическо взаимодействие;
- 3. като самостоятелно образователно направление, когато иновативна или авторска програмна система предвижда това.

Заложените в Чл. 4. Целите на гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование:

- 1. изграждане на автономна и активна личност, която:
 - а) **разбира и отстоява общочовешките ценности**, ценностите на демокрацията и човешките права, участва в гражданския, политическия и социалния живот по отговорен, съзидателен и ефективен за себе си и за обществото начин;
 - б) **познава институциите, структурата и процедурите на демократичното общество, икономическите и политическите реалности на глобализиращия се свят;**
 - в) **зачита значимостта на всяка човешка личност в многообразието от нейните идентичности**, признава правото и **ценността на различието, приема равнопоставеността на всички в общото социално пространство;**
 - г) **осъзнава и цени своята културна идентичност;**
 - д) **взаимодейства с членовете на семейството си, общността и другите хора по конструктивен и уважителен начин;**
 - е) **изразява обосновано и критично гражданската си позиция;**
 - ж) **взема самостоятелни решения** относно своето развитие, проявява **инициативност и способност да си поставя цели, да планира и да обосновава действията си;**
- 3) **носи отговорност за поведението си и оценява влиянието на постъпките си за своя живот и този на другите хора;**

¹⁰ <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2137177670>

- и) подбира адекватна информация, продукти и услуги за подобряване на здравето и **поддържа здравословен начин на живот за себе си и за околните;**
- й) познава и спазва нормите за **екологична култура и поведение с оглед опазване на природата и създаване на устойчива околна среда;**
- к) познава механизмите на публичните институции и гражданското общество за прилагане на **споделена отговорност за опазване на околната среда и проявява готовност за участие в тях;**
- л) умее да прави **връзки между отделни сфери на обществения живот и да разбира причините за социалните неравенства, екологичните и глобалните предизвикателства**

Според същата наредба в изследвания от нас начален етап се очаква децата да умеят да :

- **умее да различава и описва свои и чужди чувства, да описва и дава примери за това, как чувствата влияят върху поведението**
- **разбира и описва различия между хората по отношение на пол, възраст, раса, етническа принадлежност, професия**
- **дава примери и описва поведения на сътрудничество**
- **разбира как поведението на един човек може да помогне или да нарани другите**
- **свързва правата с отговорностите, като се отнася с отговорност и толерантност при отстояването на правата си - сътрудничество и себеотстояване**
- **осмисля значението на солидарността и сътрудничеството за постигането на лично и общностно благополучие**
- **изгражда чувство на увереност и умения за общуване**
- **умее да определя, формулира и заявява собствените желания**
- **разбира, че човек може да постъпи по различен начин в една и съща ситуация**
- **разпознава основни свои чувства и има елементарни умения за изразяването им и справяне с негативни емоции**
- **демонстрира елементарни умения за ефективно учене**
- **познава различни измерения на културата -родова история, бит, обичаи, традиции, фолклор, ролеви модели, ценности**
- **разпознава културно-специфични характеристики на етнически общности у нас**
- **формира у себе си емпатични нагласи за разбиране на чуждото поведение**

- осъзнава ценността на взаимното обогатяване на културите, произтичащо от **позитивни интеркултурни взаимодействия**
- отстоява значимостта на културата на неговата общност
- умее да идентифицира **прояви на нетолерантност в отношенията между представители на различни културни общности**
- развива умения за взаимодействие с представители на **други културни общности** във формална (учебна) и неформална (свободно време - изкуство, занаяти, спорт, туризъм и др.) среда
- развива умения за **сътрудничество в мултикултурни екипи**

6. Учебните програми с Компетентности по социално-емоционално учене, заложен в тях по предмети от 1 до 4 клас¹¹

Ключовите компетентности в учебните програми в начален етап по всеки учебен предмет са организирани в 8 области: Компетентности и в областта на български език, Математическа компетентност и основни компетентности в областта на природните науки и технологии, Дигитална компетентност, Умения за учене, Социални и граждански компетентности, Инициативност и предприемчивост, Културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество и Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт.

Умения за учене

Уменията за учене присъстват най-концентрирано в насоките за ключови компетентности от I до IV клас в учебните програми по Български език и литература и Математика.

Ето и някои от очакваните резултати свързани с поведението на учениците:

- прилагане на усвоеното в нова ситуация.
- търсене и извличане на информация от различни източници;
- задаване на въпроси по съдържанието на изучаваното литературно или фолклорно произведение;
- коментиране на поведението и качествата на героите.

¹¹ <https://www.mon.bg/bg/2190> - учебни програми за IV клас
<https://www.mon.bg/bg/1689> - учебни програми за III клас
<https://www.mon.bg/bg/1997> - учебни програми за II клас
<https://www.mon.bg/bg/1699> - учебни програми за I клас

- разчитане на информация, представена с модели, схеми, таблици, графики;

Социални и граждански компетентности

Уменията от областта "Социалните и граждански компетентности" присъстват с най-голяма честота в програмите по всички учебни предмети в начален етап на обучение.

Следват примерни дейности за областта:

- конструктивно и толерантно общуване чрез изграждане на доверие и чувство за съпричастност.
- изобразителна дейност за изразяване на междуличностни и межкултурни умения за общуване, разбиране на причини за дискриминация и необходимост от защитаване на човешките права, толерантност при участия в колективни творчески проекти.
- проявяване на толерантност при работа в екип;
- зачитане на правата и задълженията в игри.

Инициативност и предприемчивост

Това умение преобладава в програмите по Музика,Изобразително изкуство и Технологии предприемачество. Чрез реализацията на творчески дейности и проекти, както и участие в музикални изяви, изложби, конкурси и базари учениците усвояват ключовите умения заложи в областта:

- създаване на идеи за организиране на благотворителен базар или изложба с предмети, изработени от деца;
- развиване на инициативност, креативност и новаторство, активно участие в проектни дейности;
- практическо използване на материали и пособия;
- представяне на резултати от творчески дейности в обществена среда

Културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество

Културната компетентност и уменията за изразяване, чрез творчество-преобладава в учебните програми по Технологии и предприемачество и Изобразително изкуство

- изработване на рисунка за представяне на идея

- събиране на информация за подготовката, рисуване и оцветяване на елементи на изделия, свързани с игри, празници и обичаи
- използване на хартия, картон, природни материали и текстил в творчески дейности;
- споделяне на емоционални преживявания чрез творчество като възможност за артистично себеизразяване;
- развиване на естетическо чувство чрез артистично себеизразяване и включване в културния живот;

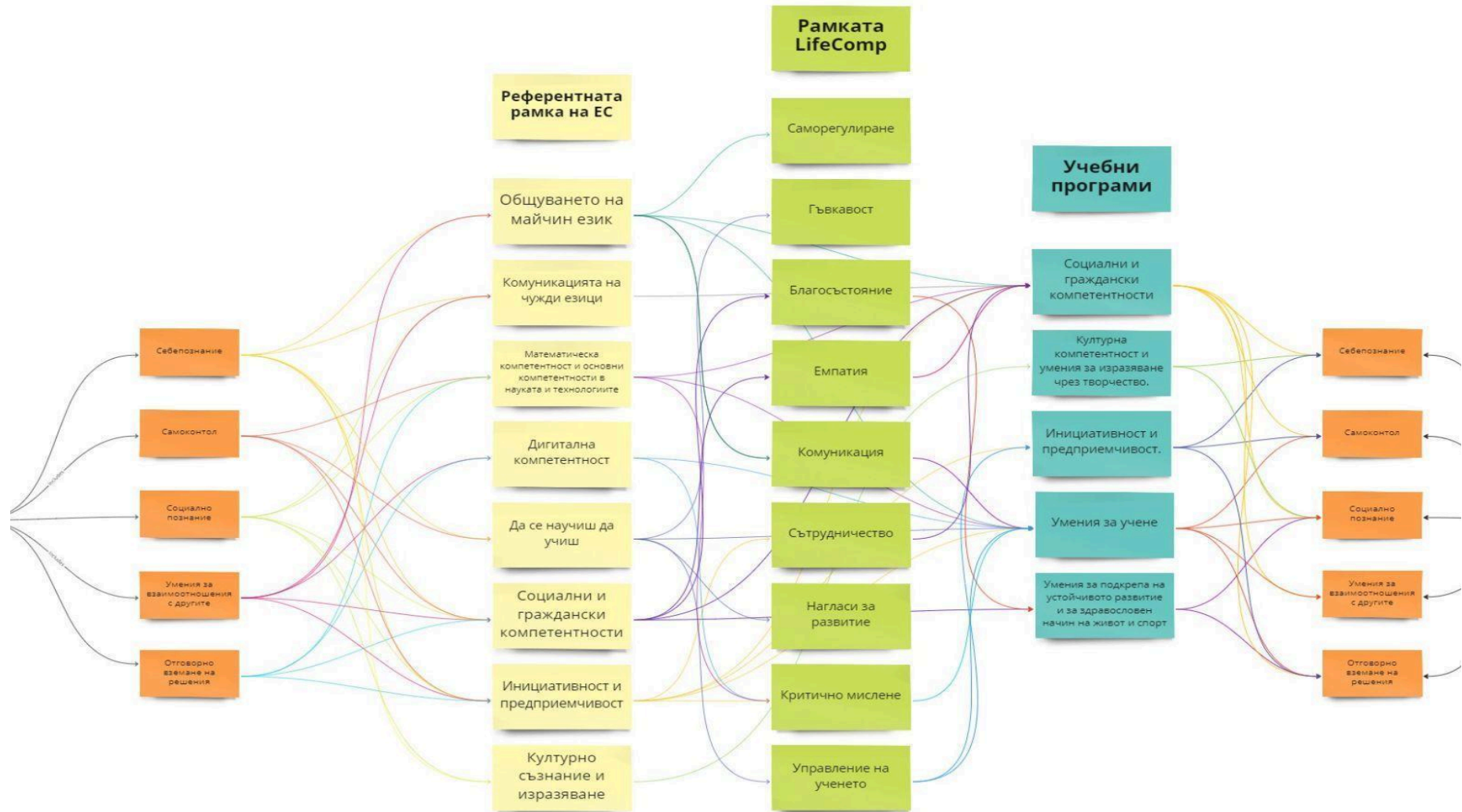
Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт

Уменията за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт най-често се срещат в учебните програми по Технологии и предприемачество и Изобразително изкуство и се реализират, чрез следните дейности:

- дискутиране на проблеми, свързани с различия и неравенство между хората;
- изобразяване на примери за проява на лична отговорност при опазване на околната среда и здравето на човека
- подреждане и почистване на работното място
- участие в дискусии по здравно-екологични теми
-

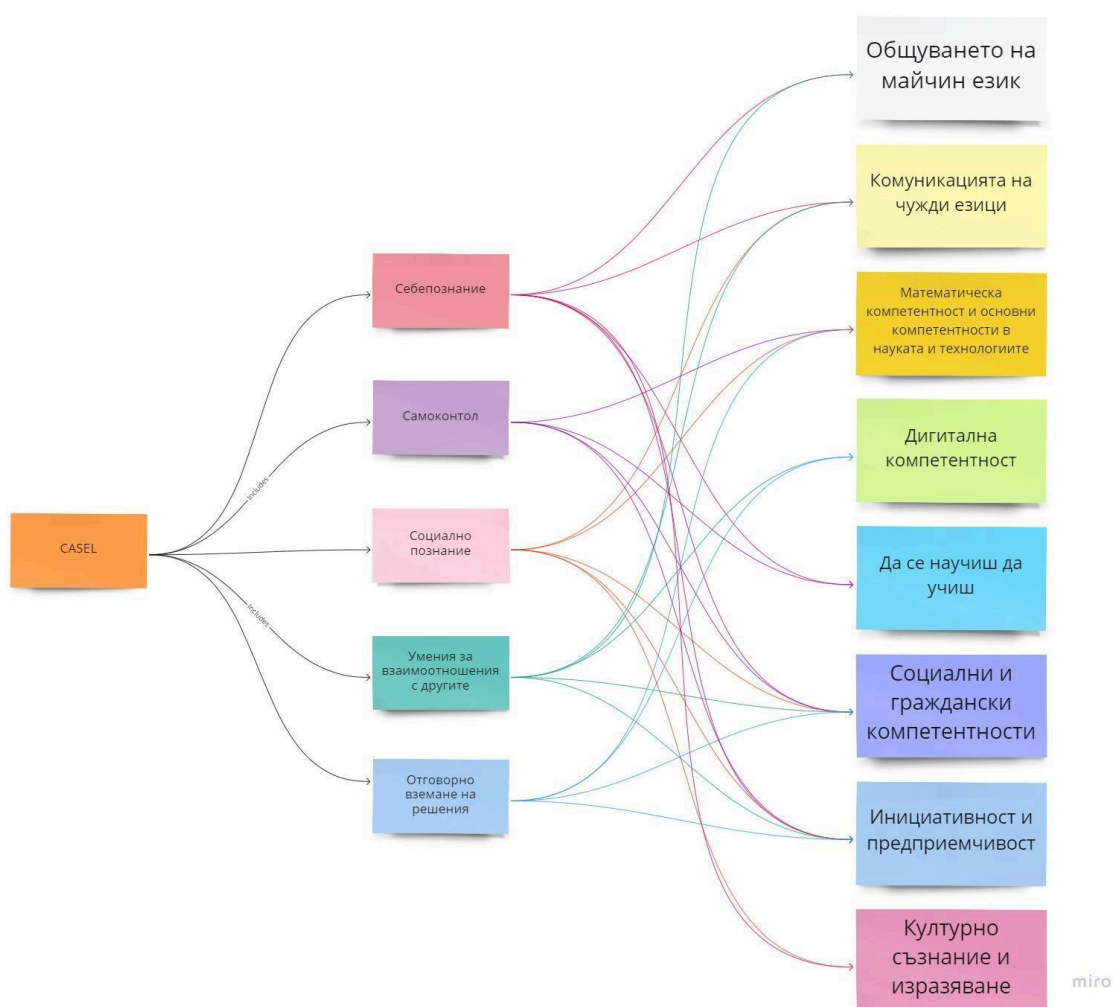
VII. Сравнителен анализ на основните рамкови документи

Сравнителният анализ е направен на база съпоставяне на предложените умения от утвърдения модел на КАСЕЛ с компетентностите и целите, заложи в европейските документи и стандартите и учебните програмите в България.

Фиг.1 Сравнителен анализ между компетентностите в КАСЕЛ, Референтната рамка на ЕС, Рамката LifeComp и Учебните програми

- I. Референтната рамка на ЕС, на която МОН базира компетентностния подход в българското училище, определя 8 ключови компетентности, като па-надолу е направен анализ за връзката между всяка от компетентностите и областите на КАСЕЛ :

Фиг.2 Сравнителен анализ между компетентностите в КАСЕЛ и Референтната рамка на ЕС

1. Общуването на майчин език е свързано с уменията човек да се изразява и тълкува концепции, мисли, **чувства**, факти и мнения, да си **взаимодейства езиково** по подходящ начин с другите хора.

- Изразяване на мисли, **чувства**, факти и мнения,
- **Общуване с другите.**
- Осъзнаване на основните **видове вербално взаимодействие**
- Набор от различните **стиливе и регистри на езика в различни контексти**
- **Умения за търсене, събиране и обработка на информация,**
- Формулиране и изразяване на **устни и писмени аргументи по убедителен начин.**
- Умения за **критичен и конструктивен диалог.**
- **Осъзнаване на въздействието на езика върху другите** и необходимост от разбиране и използване на езика по положителен и **социално отговорен начин.**

По рамката на КАСЕЛ са свързани с **Себепознание и Умения за взаимоотношения с другите.**

2. Комуникацията на чужди езици като цяло споделя основните измерения на уменията на комуникацията на майчиния език

- Комуникацията в различни **социални и културни контексти**
- **Межкултурно разбирателство.**
- Позитивното отношение включва **оценяването на културното многообразие**
- Интерес и любопитство към езиците и **межкултурната комуникация**

По рамката на КАСЕЛ са свързани с **Себепознание, Социални умения и Умения за взаимоотношения с другите.**

3. Математическа компетентност и основни компетентности в науката и технологиите:

- **решаване на проблеми** в ежедневни ситуации.
- **идентифицират въпроси** и да се направят базирани на доказателства заключения.
- да следва и **оценява вериги от аргументи.** основава на зачитането на истината и желанието да се търсят причините и да се оценява тяхната валидност.
- да разберат по-добре **напредъка, ограниченията и рисковете** на научните теории, приложения и технологии в обществата като цяло (по

отношение на вземането на решения, ценности, морални въпроси, култура и т.н.).

- с научни данни за постигане на цел или за достигане до базирано на доказателства решение или заключение.
- критична оценка и любопитство, интерес към етичните въпроси

По рамката на КАСЕЛ са свързани с Самоконтрол, Социални умения и Отговорно вземане на решение.

4. Дигитална компетентност включва увереното и критично използване на технологиите на информационното общество.

- **комуникация и участие в мрежи за сътрудничество**
- **съхранение и управление на информация** и разбиране на възможностите и потенциалните рискове на интернет и комуникация чрез електронни медии
- **подкрепа творчеството и иновациите**
- **способността за търсене, събиране и обработка на информация и използването ѝ по критичен и систематичен начин,**
- умения да използват инструменти за създаване, представяне и разбиране на **сложна информация и способност за достъп, търсене и използване на интернет базирани услуги.**
- **критично и рефлексивно отношение към наличната информация и отговорно използване на интерактивните медии.**

Интересът към участие в общности и мрежи за културни, социални и/или професионални цели също подкрепя тази компетентност.

По рамката на КАСЕЛ са свързани с Умения за взаимоотношения с другите и Отговорно вземане на решение.

5. Да се научиш да учиш

- „Да се учиш да учиш“ е способността да продължиш и **да продължиш да учиш, да организираш собственото си учене**
- ефективно **управление на времето и информацията,**
- **осъзнаване на собствения учебен процес и нужди,**
- идентифициране на **наличните възможности и способност за преодоляване на препятствия,** за да се учи успешно
- **получаване, обработка и асимилиране на нови знания и умения.**

По рамката на КАСЕЛ свързани със Себепознание и Самоконтрол.

6. Социални и граждански компетентности

Те включват **лична, междуличностна и межкултурна компетентност** и обхващат всички форми на поведение, които подготвят индивидите да участват по ефективен и конструктивен начин в социалния и трудов живот, и по-специално във **все по-разнообразни общества**, и да разрешават конфликти, когато е необходимо . **Гражданската компетентност подготвя хората да участват пълноценно в гражданския живот** въз основа на познаване на социални и политически концепции и структури и ангажимент **за активно и демократично участие.**

- **разбиране за това как хората могат да осигурят оптимално физическо и психическо здраве, разберат кодексите на поведение и нравите, общоприети в различни общества и среди**
- **Разбирането на мултикултурните и социално-икономическите измерения**
- **способността да се общува конструктивно в различни среди, да се проявява толерантност,**
- **увереност и да се чувства съпричастност.**
- **справят със стреса и чувството на неудовлетвореност и да ги изразяват по конструктивен начин.**

По рамката на КАСЕЛ свързани и с петте области; **Себепознание, Самоконтрол, Социално познание, Умения за взаимоотношения с другите и Отговорно вземане на решение.**

7. Инициативност и предприемчивост Чувството за инициатива и предприемчивост се отнася до способността на **индивида да превръща идеите в действия.**

- **креативност, иновативност и поемане на риск,**
- **способност за планиране и управление на проекти с цел постигане на целите. осъзнаване на етичните ценности и насърчаване на доброто управление.**
- **проактивно управление на проекти**
- **работа в екипи.**
- **преценяваш и идентифицираш своите силни и слаби страни и да преценяваш и поемаш рискове**

По рамката на КАСЕЛ свързани и с 5 области; **Себепознание, Самоконтрол, Социално познание, Умения за взаимоотношения с другите и Отговорно вземане на решение.**

8. Културно съзнание и изразяване Оценяване на важността на творческото изразяване на идеи, преживявания и емоции в редица медии, включително музика, сценични изкуства, литература и визуални изкуства.

- **осъзнаване на местното, национално и европейско културно наследство и тяхното място в света.**
- **да се разбере културното и езиково многообразие**
- **способността да се свързват собствените творчески и изразителни гледни точки с мненията на другите и да се идентифицират и реализират социални и икономически възможности в културната дейност.**
- **собствената култура и чувството за идентичност могат да бъдат основа за открито отношение към и уважение към многообразието на културното изразяване.**
- **артистично себеизразяване и участие в културния живот.**

По рамката на КАСЕЛ свързани и с 2 области; Себепознание, Умения за взаимоотношения с другите.

Ключови компететности	Касел
<u>Общуването на майчин език</u>	Себепознание и Умения за взаимоотношения с другите.
<u>Комуникацията на чужди езици</u>	Себепознание, Социални умения и Умения за взаимоотношения с другите.
<u>Математическа компетентност и основни компетентности в науката и технологиите</u>	Самоконтрол, Социални умения и Отговорно вземане на решение.
<u>Дигитална компетентност</u>	Умения за взаимоотношения с другите и Отговорно вземане на решение.
<u>Да се научиш да учиш</u>	Себепознание и Самоконтрол.

<u>Социални и граждански компетентности</u>	Себепознание, Самоконтрол, Социално познание, Умения за взаимоотношения с другите и Отговорно вземане на решение.
<u>Културно съзнание и изразяване</u>	Себепознание, Умения за взаимоотношения с другите.

II. **Рамката LifeComp**, състояща се **27 дескриптора** в **3 области на компетенции: Лични, Социални и компетентности свързани с ученето.** , Всяка подобласт по замисъл трябва да бъде описана с 3 дескриптора: за осъзнатост (може да се приравни на нагласи), за разбиране и за действия (awareness, knowledge, action).

В **личните компетентности** се включват: 1. **Саморегулиране**, 2. **Гъвкавост**, 3. **Благосъстояние**.

В **социалните компетентности** се включват: 1. **Емпатия**, 2 **Комуникация**, 3. **Сътрудничество**,

В компетентностите **свързани с ученето** се включват: 1. **Нагласи за развитие**, 2. **Критично мислене**, 3 **Управление на ученето**.

Спрямо КАСЕЛ има 3 области на съвпадение:

- **Самоконтрол** - Саморегулиране- Информираност и управление на емоции, мисли и поведение; Гъвкавост - Нагласи за развитие, Управление на ученето.
- **Умения за взаимоотношения с другите**- Емпатия,
- **Отговорно вземане на решения** - Критично мислене

III. **Държавният образователен стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование, предлага 19 дескриптора в 4 области.**

1. В област Гражданско образование

Междупличностни отношения

- умее да различава и описва **свои и чужди чувства**, да описва и дава примери за това, как **чувствата влияят върху поведението**;
- **разбира и описва различия** между хората по отношение на пол, възраст, раса, **етническа принадлежност**, професия;

- дава примери и описва поведения на **сътрудничество**;
- разбира как **поведението на един човек може да помогне** или да нарани другите

По рамката на КАСЕЛ се свързва с 4 области: **Себепознание, Социално познание, Умения за взаимоотношения с другите, Отговорно вземане на решения**

Права на човека

- познава основните **права на човека и права на детето**, както и основни организации и институции в тяхна подкрепа;
- свързва правата с отговорностите, като се отнася с отговорност и толерантност при отстояването на правата си - **сътрудничество и себеотстояване**

По КАСЕЛ съвпада с областта **Умения за взаимоотношения с другите**

Демократично гражданство

- разбира своята **идентичност** като "гражданин на Република България" и "гражданин на Европейския съюз" през споделените **граждански ценности и културни традиции**

По КАСЕЛ съвпада с умения от област **Себепознание**.

Власт, политика и демократични ценности

- разбира на базисно ниво необходимостта от държавни **институции** и дава примери за **тяхната роля за развитието на децата**

По КАСЕЛ съвпада с областта **Отговорно вземане на решения**

Социална политика, справедливост и солидарност

- осмисля значението на **солидарността и сътрудничеството** за постигането на **лично и общностно благополучие**;
- изгражда чувство на **увереност и умения за общуване**

По КАСЕЛ съвпада с 2 от областите- **Умения за взаимоотношения с другите и Самоконтрол**

2. В частта област Здравно образование

Психично здраве и личностно развитие

- умее да определя, формулира и заявява **собствените желания**;
- разбира, че човек може **да постъпи по различен начин** в една и съща ситуация;

- разпознава основни **свои чувства** и има елементарни умения за изразяването им и справяне с **негативни емоции**

По КАСЕЛ съвпада с 3 от областите Себепознание, Самоконтрол и Социално познание

При изброените области на компетентност липсват информация за съвпадения с КАСЕЛ:

Физическо развитие и дееспособност, Превенция на употребата на психоактивни вещества, Безопасност и първа помощ, Сексуално здраве и сексуално преносими инфекции, Хранене и Лична хигиена

3. В Област Екологично образование

Вода, почва, въздух

- аргументира нуждата от **опазването на чистотата на въздуха, водите и почвата и приноса на всеки отделен човек;**

Енергия и климат

- оценява значението на пестенето на енергия за **опазване на природните ресурси** и формулира правила за **поведение в семейството, в класа, в училището**

Биологично разнообразие

- Коментира някой от основните начини за **опазване на природата** - различни видове резервати у нас и по света, разумно ползване на ресурсите, поддържане на чистотата в заобикалящата ни среда (вкл. в природни и урбанизирани територии)

Потребление и отпадъци

- изброява различни места, които хората замърсяват, обяснява как става това и формулира предложения за промяна
- формулира правила за **отговорно поведение**, свързано с отпадъците, в паралелката, училището, семейството, на улицата, в градинките, в планината, на морето и др.

Общество и околна среда

- илюстрира различни места, които хората замърсяват, обяснява как става това и формулира предложения за промяна
- планира и участва в съвместни дейности за опазване на природат

Компетентностите заложени в Държавния образователен стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование

изцяло се припокриват с уменията от 5 област на КАСЕЛ- Отговорно вземане на решения

4. В Област Интеркултурно образование

Културни идентичности

- познава различни измерения на **културата** -родова история, бит, обичаи, традиции, фолклор, ролеви модели, **ценности**
- разпознава **културно-специфични характеристики** на етнически общности у нас

По КАСЕЛ съвпада с областта Себепознание

Културна осъзнатост

- формира у себе си **емпатични нагласи** за разбиране на чуждото поведение
- осъзнава **ценността** на взаимното обогатяване на културите, произтичащо от позитивни **интеркултурни взаимодействия**
- отстоява значимостта на **културата на неговата общност**

По КАСЕЛ откриваме съвпадение с 2 от областите- Социално познание и Умения за взаимоотношения с другите

Културни различия, толерантност и конструктивни взаимодействия

- умее да идентифицира прояви на **нетолерантност** в отношенията между представители на **различни културни общности**
- развива умения за взаимодействие с представители на **други културни общности** във формална (учебна) и неформална (свободно време - изкуство, занаяти, спорт, туризъм и др.) среда
- Развива умения за **сътрудничество в мултикултурни екипи**

По КАСЕЛ съвпадението е в 4 област- Умения за взаимоотношения с другите

Интеркултурно образование и права на човека

- запознат е с международни и национални нормативни документи, отнасящи се до **човешките права**
- развива чувствителност към прояви на **дискриминация**

По КАСЕЛ съвпадението е в 4 област- Умения за взаимоотношения с другите

Държавни образователен стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование най-често се срещат дескриптори от четвъртата област от КАСЕЛ Умения за взаимоотношения с другите. На второ място е областта Себепознание на трето място с еднаква

честотност се срещат областите в Социално познание и Отговорно вземане на решения. В следните три области на компетентност от Държавния образователен стандарт липсва информация за припокриване с КАСЕЛ - Глобализация, плурализъм и толерантност, Идентичности и различия в обществото и Социална среда.

IV. При изследване на уменията, заложените в програмите по отделните предмети

Учебните програми са разделени на ядра- очаквани резултати¹² на ниво учебна програма, области на компетентност и възможни междупредметни връзки.

В първата област от КАСЕЛ **Себепознание** три от дескрипторите присъстват в учебните програми и липсва информация за шест от тях. Във втората област **Самоконтрол** отново присъстват три и липсва информация за четири от тях. Третата област **Социално познание** присъстват пет дескриптора и липсва информация за четири от тях. В четвъртата област **Умения за взаимоотношения с другите** присъстват четири дескриптора в учебните програми и също за толкова липсва информация. В петата област **Отговорно вземане на решения** присъстват пет от дескрипторите и липсва информация за два от тях. На база тази информация можем да направим заключение, че в петата област **Отговорно вземане на решения** откриваме най- голямо съвпадение между заложените умения в КАСЕЛ и тези в учебните програми .В учебните програми липсва информация за развитието на някои от примерните умения:

Познаване на своите **лични и културни ресурси**, -Проявяване на **честност и почтеност**, Познаване на връзките между **ценности, чувства и мисли**, Разпознаване на **личните пристрастия и предразсъдъци**, Преживяване на **самоефективност и самоуважение**, **Нагласа за растеж (growth mindset)**, Управляване и конструктивно изразяване на **собствените емоции**, Познаване и използване на стратегии за **управление на стреса**, Поставяне на **лични и колективни цели**, Чувство, че нещата **зависят от теб**, Разпознаване на **силните страни на другите**, Съобразяване с **чувствата на другите**, Изразяване на **благодарност**, Разпознаване на ситуативни **очаквания, изисквания и възможности**,

¹² <https://web.mon.bg/bg/100770>

Устояване на негативен **социален натиск**, Проява на **лидерство**, Търсене и предлагане на **помощ и подкрепа**, Застъпване за **правата на другите** и Оценяване на **въздействия върху личността, отношенията, общността, институциите**.

КАСЕЛ съпоставен с ключовите компетентности от учебните програми

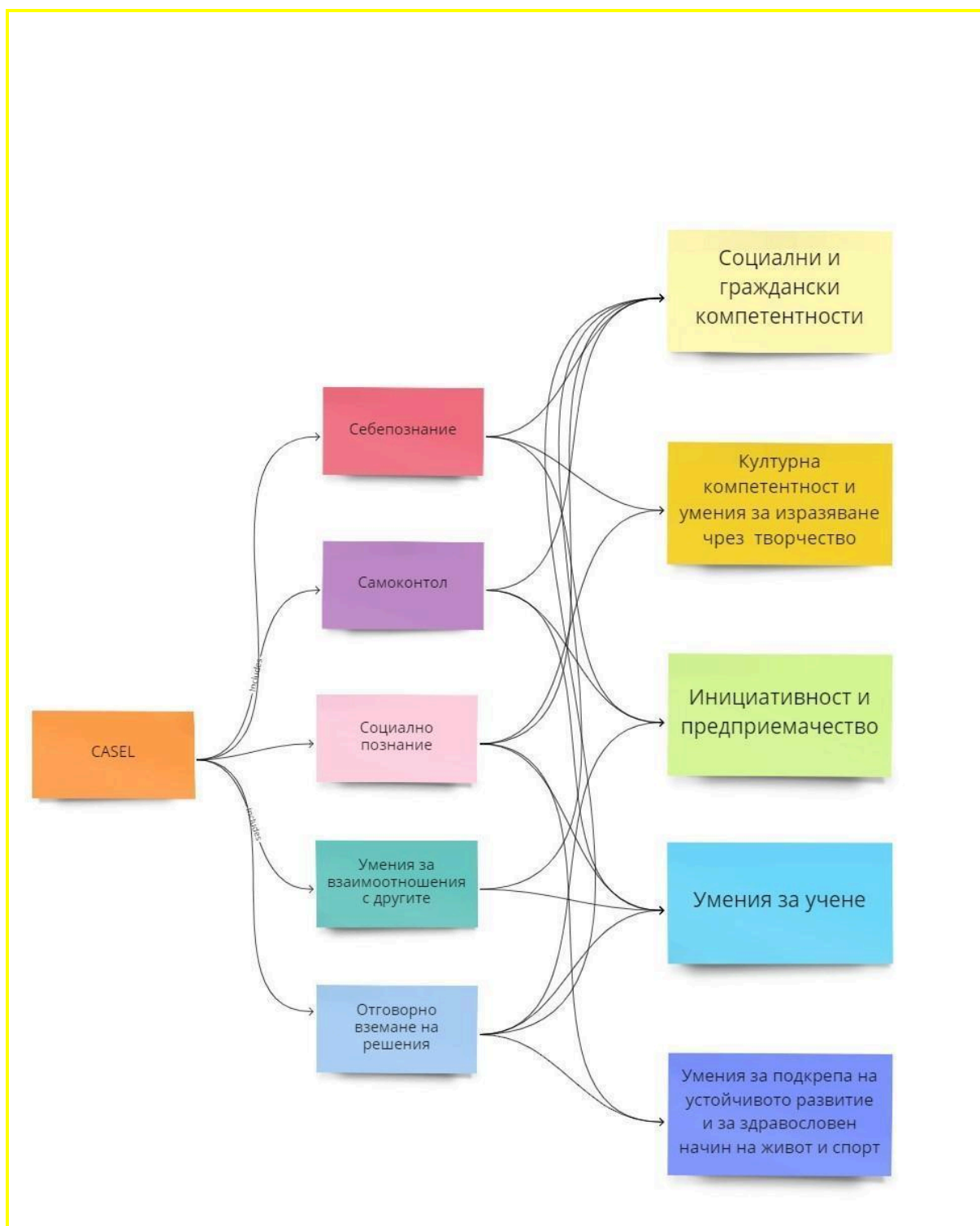
Таблица 1

Умения по Casel	Компетентности заложи в учебните програми	Клас и учебни предмети предмет	Липсващи умения
Област от КАСЕЛ Себепознание			
Осъзнаване и интегриране на лична и социална идентичност;	Социални и граждански компетентности	1 клас и 4 клас Изобразително изкуство и Физическо възпитание и спорт	Познаване на своите лични и културни ресурси; Проявяване на честност и почтеност; Познаване на връзките между ценности, чувства и мисли;
Разпознаване на емоциите си;	Културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество	2 клас Изобразително изкуство 4 клас Български език и литература	Разпознаване на личните пристрастия и предразсъдъци; - Преживяване на самоефективност и самоуважение;
Развиване на лични интереси, духовност и чувство за жизнен смисъл	Инициативност и предприемачество	1 клас Околен свят	Нагласа за растеж (growth mindset);
Област от КАСЕЛ Самоконтрол			
Умения за планиране и организиране	Инициативност и предприемчивост, Умения за учене, Социални и граждански компетентности	1 клас Математика 2 клас Изобразително изкуство 3 клас Български език и литература, Изобразително изкуство 4 клас Изобразително изкуство, Технологии и предприемачество и	Управляване и конструктивно изразяване на собствените емоции Познаване и използване на стратегии за управление на стреса; Поставяне на лични и колективни цели Чувство, че нещата зависят от теб

		Компютърно моделиране	
Самодисциплина и самотивация	Умения за учене	2 и 3 клас Математика, Изобразително	
Смелост и инициативност	Инициативност и предприемчивост	2, 3 и 4 клас Изобразително изкуство	
Област от КАСЕЛ Социално познание			
Приемане на различията между хората	Културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество; Социални и граждански компетентности; Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт	1 клас Български език и литература Музика Изобразително изкуство Технологии и предприемачество 2 клас Изобразително изкуство Физическо възпитание и спорт 2 клас Изобразително изкуство Физическо възпитание и спорт 3 клас- Изобразително изкуство Технологии и предприемачество и Компютърно моделиране Физическо възпитание и спорт	Разпознаване на силните страни на другите; Съобразяване с чувствата на другите Изразяване на благодарност Разпознаване на ситуативни очаквания, изисквания и възможности
Способност да гледаш от чужда гледна точка	Социални и граждански компетентности	1 клас- Околен свят 4 клас Компютърно моделиране	
Емпатия, съчувствие и уважение към другите	Социални и граждански компетентности Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт	1 клас Околен свят и Музика 4 клас Физическо възпитание и спорт	

Разпознаване на социални норми в контекст	Социални и граждански компетентности	2 клас Физическо възпитание и спорт	
Разбиране на влиянието на факторите на околната среда върху поведението	Умения за учене	4 клас Български език и литература	
Област от КАСЕЛ Умения за взаимоотношения с другите			
Ефективно общуване	Социални и граждански компетентности Умения за учене	1 и 2 клас Български език и литература, Изобразително изкуство 3 клас Математика	Устояване на негативен социален натиск; Проява на лидерство; Търсене и предлагане на помощ и подкрепа; Застъпване за правата на другите.
Сътрудничество и колективно решаване на проблеми	Социални и граждански компетентности Умения за учене	1 клас Математика и Технологии и предприемачество 3 клас- Технологии и предприемачество 4 клас-Математика, Околен свят и Физическо възпитание и спорт Компютърно моделиране	
Област от КАСЕЛ Отговорно вземане на решения			
Логическо обосноваване на решения въз основа на проучени факти	Умения за учене	2 клас Български език и литература	Оценяване на въздействия върху личността, отношенията, общността, институциите.
Предвиждане и оценяване на последствия от действия и решения Разпознаване на ползите от критичното мислене	Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт Умения за учене	1 клас Изобразително изкуство 4 клас- Компютърно моделиране-	

Осъзнаване на собствената роля за създаването лично, семейно и общностно благополучие	Социални и граждански компетентности Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт	1 и 3 клас Изобразително изкуство 4 клас Физическо възпитание и спорт	
--	---	--	--

Фиг.3 Сравнителен анализ между компетентностите в КАСЕЛ и Учебните програми

Себепознание

В първата област на КАСЕЛ **Себепознание** в учебните програми IV клас откриваме застъпени следните 3 групи ключови компетентности- **Социални и**

граждански компетентности, Културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество, Инициативност и предприемачество. Липсва информация за развитие на следните умения от КАСЕЛ-Познаване на своите лични и културни ресурси, Проявяване на честност и почитеност, Познаване на връзките между ценности, чувства и мисли, Разпознаване на личните пристрастия и предразсъдъци, Преживяване на самоефективност и самоуважение и Нагласа за растеж (growth mindset)

- **Осъзнаване и интегриране на лична и социална идентичност-** може да бъде открито в Социални и граждански компетентности, в предметите-Изобразително изкуство и Физическо възпитание и спорт-1 клас и Изобразително изкуство и Физическо възпитание и спорт- 4 клас
- **Разпознаване на емоциите си-** може да бъде открито в Културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество, в предметите - Изобразително изкуство- 2 клас и Български език и литература - 4 клас
- **Развиване на лични интереси, духовност и чувство за жизнен смисъл-** откриваме в Инициативност и предприемчивост в предмета Околен свят- 1 клас

Самоконтрол

Във втората област Самоконтрол откриваме 3 групи ключови компетентности от учебните програми-Инициативност и предприемчивост ,Умения за учене и Социални и граждански компетентности. Липсва информация за следните умения от КАСЕЛ: **Управяване и конструктивно изразяване на собствените емоции, Познаване и използване на стратегии за управление на стреса, Поставяне на лични и колективни цели и Чувство, че нещата зависят от теб**

- **Самодисциплина и самомотивация-** можем да открием в Умения за учене в предметите Математика- 2 клас и Математика и Изобразително изкуство- 3 клас
- **Умения за планиране и организиране-**можем да го открием в Инициативност и предприемчивост в предметите- Математика- 1 клас, Български език и литература и Изобразително изкуство- 3 клас; Компютърно моделиране- 4 клас; Умения за учене в предметите Изобразително изкуство- 2 клас и Изобразително изкуство- 4 клас; Социални и граждански компетентности в предмета Технологии и предприемачество- 4 клас
- **Смелост и инициативност-** може да бъде открито в Инициативност и предприемчивост в предмета Изобразително изкуство- 2, 3 и 4 клас

Социално познание

В третата област на КАСЕЛ Социално познание срещаме 4 групи ключови компетентности от учебните програми. С най-голям интензитет присъства Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт, след това Социални и граждански компетентности, Умения за учене и Културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество. Липсва информация за следните дескриптора- Разпознаване на силните страни на другите, Съобразяване с чувствата на другите, Изразяване на благодарност и Разпознаване на ситуативни очаквания, изисквания и възможности

- **Способност да гледаш от чужда гледна точка**- можем да открием в Социални и граждански компетентности в предметите Околен свят-1 клас и Компютърно моделиране 4 клас
- **Емпатия, съчувствие и уважение към другите**- може да бъде открито в Социални и граждански компетентности в предметите Околен свят, Математика и Музика- 1 клас; -Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт в предмета Физическо възпитание и спорт-4 клас
- **Приемане на различията между хората**- -може да бъде открито в Културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество в предмета Български език и литература- 1 клас; Социални и граждански компетентности в предметите Музика и Технологии и предприемачество-1 клас и Технологии и предприемачество и Компютърно моделиране- 3 клас; Умения за учене в предмета Изобразително изкуство- 3 клас; Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт в предметите Изобразително изкуство за 1 и 2 клас, Физическо възпитание и спорт- 2 и 3 клас
- **Разпознаване на социални норми в контекст, вкл. несправедливи норми**- може да бъде открито в Социални и граждански компетентности в предмета Физическо възпитание и спорт- 2 клас
- **Разбиране на влиянието на факторите на околната среда върху поведението**- може да бъде открито в Умения за учене в предмета Български език и литература- 4 клас

Умения за взаимоотношения с другите

В четвъртата област Умения за взаимоотношения с другите се откриват в учебните програми от ядрото **Социални и граждански компетентности**. Липсват 4 **дескриптора** Устояване на негативен **социален натиск**, Проява на **лидерство**, Търсене и предлагане на **помощ и подкрепа**, Развиване на **положителни взаимоотношения**;

- **Ефективно общуване**- може да бъде открито в Социални и граждански компетентности в предметите Български език и литература- 1, 2 клас, Математика- 3 клас и Умения за учене в предмета Изобразително изкуство-1 клас
- **Межкултурна компетентност**- може да бъде открито в Социални и граждански компетентности в предметите Изобразително изкуство- 2 клас и Физическо възпитание и спорт 3 клас
- **Сътрудничество и колективно решаване на проблеми**- може да бъде открито в Социални и граждански компетентности в предметите Математика- 1 и 4 клас, Технологии и предприемачество-1 и 3 клас, Физическо възпитание и спорт- 4 клас, Човекът и природата- 4 клас и Умения за учене в предмета Компютърно моделиране-4 клас
- **Застъпване за правата на другите**- може да бъде открито в Социални и граждански компетентности в предметите Изобразително изкуство- 3 клас и Физическо възпитание и спорт-4 клас

Отговорно вземане на решения

В последната област **Отговорно вземане на решения** пет от общо седем **дескриптори** са залежали в учебните програми. Липсват само **Оценяване на въздействия върху личността, отношенията, общността, институциите и Любопитство и отвореност** към новото и различното.

- **Логическо обосноваване на решения въз основа на проучени факти**- може да бъде открито в **Умения за учене** в предмета Български език и литература- 2 клас
- **Предвиждане и оценяване на последствия от действия и решения**-може да бъде открито в **Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт** в предмета Изобразително изкуство-1 клас
- **Разпознаване на ползите от критичното мислене**;-може да бъде открито в **Умения за учене** в предмета Компютърно моделиране- 4 клас

- **Осъзнаване на собствената роля за създаването лично, семейно и общностно благополучие;**-може да бъде открито в **Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт** в предметите Изобразително изкуство- 3 клас, **Социални и граждански компетентности** в предметите Изобразително изкуство- 1 клас и Физическо възпитание и спорт 4 клас
- **Идентифициране на решения на лични и социални проблеми** - може да бъде открито в **Умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт** в предметите Околен свят- 1 и 2 клас и Изобразително изкуство-2 клас, **Инициативност и предприемчивост** в предмета Изобразително изкуство-3 клас и **Социални и граждански компетентности** в предмета Технологии и предприемачество- 3 клас

VIII. Точки на съвпадение

Двете области, в които има пълно припокриване спрямо КАСЕЛ и всички рамкови документи са: Умения за взаимоотношения с другите и Умения за учене.

Умения за взаимоотношения с другите и Социални граждански компетентности напълно съвпадат в Модела на КАСЕЛ, Референтна рамка на ЕС и Учебните програми за I-IV клас.

Фиг.4 Точки на съвпадение между КАСЕЛ, Референтна рамка на ЕС и Учебни програми

Уменията за учене, които са част от областта Самоконтрол по Модела на КАСЕЛ напълно съвпадат с Референтна рамка на ЕС и Учебните програми за I-IV клас.

Фиг.5 Точки на съвпадение Съпоставяне между КАСЕЛ, Референтна рамка на ЕС и Учебна програма

В учебните програми с голям интензитет можем да открием следните 3 умения по КАСЕЛ, които се припокриват с ключовите компетентности, заложили в учебните програми

- Умения за планиране и организиране
- Приемане на различията между хората
- Сътрудничество и колективно решаване на проблеми

Някои от уменията, като изброените по-долу, могат да бъдат открити в учебните програми по съответния предмет и клас еднократно:

- Способност да гледаш от чужда гледна точка
- Разпознаване на емоциите си
- Самодисциплина и самомотивация
- Межкултурна компетентност
- Ефективно общуване

IX. Изводи и препоръки

От направения сравнителен анализ на европейски и български документи се вижда, че социално-емоционалното учене и умения ясно присъстват в препоръките на Европейския парламент към държавите членки. Разработени са рамкови документи в подкрепа на образователните институции с обосновка, цели и очаквани резултати от CEY. Разписани са дескриптори за всички препоръчани умения. Първите препоръки са от 2006г., като са направени допълнения по отношение на приобщаващо образование през 2018 г. В него се препоръчва Държавите членки да подкрепят правото на качествено и приобщаващо образование, обучение и учене през целия живот и да осигуряват възможности за всички да развиват ключови компетентности, като използват в пълна степен документа „Ключови компетентности за учене през целия живот — Европейска референтна рамка“.

През 2018 **Личните, социални и да се научим да учим** компетентности са определени като ключови в Препоръката на Съвета относно ключовите компетентности за учене през целия живот. В разписаната рамка **LifeComp** са дефинирани девет компетенции с по три дескриптора. Рамката е концептуална и не е предписваща. LifeComp се използва като основа за разработване на учебни програми и учебни дейности, насърчаващи личното и социалното развитие и обучението за учене.

В българската образователна система дескриптори за социално-емоционално компетентности присъстват още на нивото на целите на ЗПУО (2016г.) Основните цели са **интелектуално, емоционално, социално, духовно-нравствено и физическо развитие и подкрепа на всяко дете ; придобиване на компетентности, необходими за успешна личностна и професионална реализация и активен граждански живот в съвременните общности; формиране на устойчиви нагласи и мотивация за учене през целия живот; формиране на толерантност и уважение към етническата, националната, културната, езиковата и религиозната идентичност на всеки гражданин; формиране на толерантност и уважение към правата на децата, учениците и хората с увреждания.**

На базата на ПРЕПОРЪКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА относно ключови компетентности за учене през целия живот (2006/962/ЕО)¹³, Министерство на образованието разработва компетентностен подход, който е популяризиран през 2019г. В него освен 8-те ключови компетентности на ЕС е добавя още една **9 компетентност**, а именно **Формиране на критично мислене**. Създадени са **4 ръководство със стъпки за прилагането му**.

Компетентности се считат еднакво важни и според насоките са **разтворени интегрирано чрез обучението по всички учебни предмети**. Няма изследователски данни, които да носят информация за ефекта от прилагането на компетентностния подход в България през последните 4 години.

Наи-високо покриване между дескрипторите, заложи в КАСЕЛ и националните цели и очаквани резултати има в **Стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование**. Като от заложи компетентностите в Държавния стандарт знай-голямо съвпадение има в 3 от областите на КАСЕЛ- Себепознание, Социално познание и Умения за взаимоотношения с другите, като преобладава последната област.

От табличното представяне на анализа се вижда, че липсва ясна система за натрупване на социално-емоционални компетентности, целенасочено и с междупредметни връзки, и това оставя избор на учителя как да подходи към развитието им. Много от компетентностите, които са заложи в учебните програми, е препоръчано да се реализират през образователни проекти, без това да е имплицитно изисквано.

Липсват умения, като: Познаване на своите **лични и културни ресурси**, Проявяване на **честност и почтеност**, Познаване на връзките между **ценности, чувства и мисли**, Разпознаване на **личните пристрастия и предразсъдъци**, Преживяване на **самоефективност и самоуважение**, **Нагласа за растеж (growth mindset)**, Управляване и конструктивно изразяване на **собствените емоции**, Познаване и използване на стратегии за **управление на стреса**, Поставяне на **лични и колективни цели**, Чувство, че нещата **зависят от теб**, Разпознаване на **силните страни на другите**, Съобразяване с **чувствата на другите**, Изразяване на **благодарност**, Разпознаване на ситуативни **очаквания, изисквания и**

¹³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006H0962&from=BG>

възможности, Устояване на негативен социален натиск, Проява на лидерство, Търсене и предлагане на помощ и подкрепа, Застъпване за правата на другите и Оценяване на въздействия върху личността, отношенията, общността, институциите.

Важно е да се отбележи, че развитието на компетенциите изискват **подготовка на учителите, повече часове за упражнения** за натрупване на дадено умение и **целенасочено планиране на СЕУ.**

Поради спецификата на социално-емоционалните умения е много важно **учителите да имат предварителна подготовка, включително и познаване и рефлексия на собствени социално-емоционални умения.** Също така, да има **достатъчно време** за упражняване на умения, както и **надеждни инструменти за мерене на напредъка по тях.**

Стои въпросът как се съчетава СЕУ с натоварените с учебно съдържание **учебни програми и дали учителите успяват да планират и изпълнят цели на нивото на компетентностите.** Дори малкия брой иновативни училища, които имат свободата да правят промени в учебните програми, разполагат с такава само за 10% от учебното съдържание.

В заключение може да се каже, че на нивото на препоръките на европейски и национални стратегически документи, предложените от КАСЕЛ социално-емоционални компетентности, могат да бъдат открити. На нивото на учебните програмите присъства разпокъсано и нецеленасочено. Няма ясен механизъм на ниво училище и класната стая за ефективното им развитието. Не са договорени системни инструменти за измерване на напредъка по тях.